

РАЗМИСЛУВАЊАТА ЗА ЈАЗИКОТ ВО СТАРА ГРЦИЈА

Размислувањата за јазикот во Античка Грција биле во философски рамки.

Старите Грци се сметаат за основачи на традиционалната / класична граматика.

Во Стара Грција, меѓу философите, во однос на јазичните прашања, се изделуваат две струи: **аналогисти и аномалисти.**

Аналогистите сметале дека помеѓу гласовната (изразната) страна на зборовите и нивното значење постои мотивациска, логична врска. Сметале дека јазикот е природен дар, дека не е резултат на конвенција. Како природен дар, тој е логичен и правилен. Од редовите на аналогистите произлегле првите етимолози, меѓутоа етимолошките студии биле несистематски. Во групата на аналогистите можеме да ги вброиме и стоиците (философска струја од 3 век пред нашата ера). Интересно е дефинирањето на **падежот** што го дале стоиците. Според Аристотел, падеж е секоја форма на зборовите што не е нивна основна. Според ова, и компаративот кај придавките би можел да се разбере како падеж, како и идното време кај глаголите. Стоиците ги исклучиле глаголите од падежната категорија и ги опфатиле само номиналните форми. Ја вовеле и опозицијата прв падеж (*casus rectus*) vs кос падеж (*casus obliqui*).

Според аномалистите, не постои хармонична, логичка врска меѓу изразот на зборовите и нивното значење. Аномалистите сметале дека јазикот е несовршен. Како аргумент за своето тврдење ги приведувале фактите што јазикот се менува, во лексичкиот систем постојат синоними и хомоними и нема секогаш доследност во некои јазични појави (на пр. од некои именки можат да се изведуваат глаголи, а од други не можат). Познат меѓу аномалистичката струја бил Демокрит.

Философот **Платон**, врз основа на логички критериуми, дал дефиниција на именки и глаголи. Според Платон, именка е сè она за што нешто се констатира, а глагол е она што се констатира за именката.

Философот **Аристотел** се смета за основач на традиционалната европска граматика. Во науката за јазикот внесува философски концепции. Облиците ги карактеризира според тоа дали со нив се определува супстанција, квалитет, квантитет, промена, релација, егзистенција.

И Аристотел прави поделба на зборовите во зборовни групи. Изделува именки (онома), глаголи (rhema) и зборови што вршат функција на поврзување во логичките процеси на мислењето (syndesmoi).

Според Аристотел, глаголите, наспрема сите други зборовни групи, имаат карактеристика на актуализираност (овременетост). Тие вршат функција на предикати. Предикатот, според Аристотел, е поширок поим од глаголот. Тоа е содржината со која нешто се соопштува за подметот. Значи, и прадавките можат да бидат предикати¹, и може да има реченици без глаголи.

Реченицата, Аристотел ја дефинира како спој на гласовни комплекси со самостојна смисла, но така што секој нејзин составен дел значи нешто сам по себе. Анализата на реченицата Аристотел ја доведува во врска со учењето за расудувањето, при што централно место има прашањето за предикативноста.

АЛЕКСАНДРИСКА ШКОЛА (3 – 2 век пред н.е.)

Во Античка Грција се работеле филолошки студии. Се испитувал јазикот на пишаните текстови, но се работеле и граматички теми.

До Александриската школа, граматиката во Античка Грција била дел од философските студии, од Александриската школа, граматиката се изделува како самостојна дисциплина што ја работат **стручњаци со различни специјализации:**

- Лексикографи – го собирале и негувале речничкото богатство;

---

¹ Некои модерни школи во 20 век, имаат слично разбирање за предикатите. Таква е полската школа на семантичка синтакса, која во нашата средина ја разработи проф. Зузана Тополињска.

- Глосатори – ги објаснувале тешките термини, дијалектните изрази и поетските изрази;
- Ретори – го студирале јазикот заради усовршување на говорничките вештини;
- Сколијастии – ги коментирале текстовите.

Сепак, и претставниците на оваа школа не излегле од философските рамки на јазичното проучување.

Претставниците на Александриската школа продолжиле да се занимаваат со зборовните групи. Се развиваат морфолошки студии. Во јазичното истражување навлегува фонетиката. Гласовите биле поделени на самогласки и согласки. Самогласките биле дефинирани како гласови кои самостојно можат да образуваат звук, а согласките како гласови што полн звук образуваат само во комбинација со самогласките. Самогласките биле поделени на долги и кратки, а согласките на полузвучни и беззвучни.

Уште во 5 век од пред н.е., од страна на софистите, се знаело за дистинктивната улога на прозодиските појави.

Во овој период била напишана дескриптивна граматика на грчкиот јазик, која била необјективна. Грчкиот јазик се сметал за идеален, максимално логичен јазик. Јазичните феномени сè уште добивале философска интерпретација.

Попознати претставници на Александриската школа се: Дионисиј Тракс (2 век пред н.е.), Аполониос Дисколос (2 век пред н.е.) и Херодијан.

Дионисиј Тракс е автор на најстарата грчка граматика. Негова е и денес познатата дефиниција за реченицата: спој од зборови што изразува завршена мисла. Тракс именките ги поделил на општи и сопствени. Дал опис на морфолошките особини на грчкиот глагол.

И **Аполониос Дисколос** работел на дескриптивна граматика. Тој бил еден од првите граматичари што сериозно се заинтересирале за синтаксички теми. Ги поставил рамките на синтаксичките проучувања: синтаксата треба да се занимава со правилата за поврзување на зборовите во реченицата.

Херодијан бил син на Аполониос Дисколос. Се занимавал со историја на јазикот, јазикот на античките грчки писатели и дал значаен опис на грчките акценти.

РИМСКИ ГРАМАТИЧКИ ИСТРАЖУВАЊА

Римските граматички истражувања се надоврзувале на старогрчките, поточно на александриските граматички истражувања.

Се пишувале граматички на латинскиот јазик. Како автори се споменуваат: Марк Теренциј Варо, Ремиј Палемон Донат, Присцијан. Марк Теренциј Варо се залагал за чистота на латинскиот јазик. Тој ја забележал силата што ја имаат од една страна јазичната навика, а од друга, тенденцијата за изедначување по аналогичност (изедначување на несообразените јазични поединости).

Во раните римски филолошки истражувања се изучувала латинската ортоепија и метрика, гласовите, слогот, се класифицирале зборовите на зборовни групи, па дури се правеле и синтаксички обиди.

Од 13 век се укажувало на принципите на деривација на зборовите, на употребата на падежите, на принципите на конгруенција, се давале објаснувања за тоа што е стих.

Кон крајот на средниот век граматиката добива веќе свој облик. Се разграничува именска од придавска категорија. Дефинирана е апозицијата. Откриено е значењето на глаголската рекција за падежот.

ЛИНГВИСТИКАТА ДО 19 ВЕК

Во 17 век во Франција, позната е работата на еден граматичарски центар наречен Порт Ројал, чии претставници се Ланселот и Арнолд. Во основата на оваа граматичарска школа е логичката концепција на јазикот. Претставниците на оваа школа сметале дека е

можно да се изработи една општа, универзална граматика која ќе важи за сите јазици. Како аргумент на ова сфаќање го истакнувале фактот дека логиката е универзална (општочовечка), а јазикот има граматика која е логична. Подоцна, со идеја за ваква универзална граматика, што ќе важи за сите јазици, се јавува и еден особено плоден лингвист кој ја одбележа американската лингвистика на 20 век – Ноам Чомски.

Претставниците на Портројалската школа се застапувале за еден вид на филозофска граматика, составена според логички принципи.

Во 17 и 18 век расте интересот за филолошко истражување на текстови пишувани и на други јазици, не само на грчки и латински.

Во 18 век се работи на нормативни граматика. Што се однесува до промените во јазиците, се сметало дека јазиците, особено латинскиот јазик, се менуваат поради „недоволната будност“ на граматичарите.

Филозофските школи кои влијаеле на лингвистичките размислувања се францускиот енциклопедиски рационализам и англискиот емпиризам. Францускиот рационализам довел до логички пристап кон јазикот и стремеж кон универзална граматика, додека англискиот емпиризам размислувањата ги насочил кон говорниот јазик, што за тоа време претставувало нов пристап во областа на науката ориентирана кон јазикот.

Во 18 век се поставуваат и прашања за потеклото на јазикот. Се доаѓа до сознанија за разновидност на јазичните структури. Уште од 16 век се појавуваат описи на американски индијански јазици. Се опишуваат и филипински јазици. Кон крајот на 18 век се јавува првото компаративно проучување на угро-финските јазици.

Откривањето на санскритот го означува почетокот на компаративната лингвистика. Се дошло до сознание дека тој јазик, заедно со грчкиот, латинскиот, келтскиот и готскиот претставуваат едно јазично семејство.

ЈАЗИЧНИТЕ ИСТРАЖУВАЊА ДО 20 ВЕК

КОМПАРАТИВНО-ИСТОРИСКА ГРАМАТИКА

Општа карактеристика на јазичните истражувања во 19 век е интересот за јазичните факти, наспрема трагањето кон универзалното – логичките структури во јазикот, карактеристично за 18 век.

Деветнаесеттиот век е век на историзмот во лингвистиката, особено при проучувањето на романските јазици, со оглед на нивната врска со латинскиот јазик. Во врска со историзмот во науката за јазикот, за одбележување е тврдењето на теоретичарот на младограматичарската, лајбцишка школа – Херман Паул дека нема наука за јазикот без историзам.

Откривањето на индоевропскиот јазик санскрит, многу поразличен од грчкиот и латинскиот, отворило нови видици во лингвистиката: довело до основање на споредбената граматика како лингвистичка дисциплина.

Првата половина на 19 век ја одбележуваат компаративни јазични студии. Се истражува сродноста на индоевропските јазици. Сепак, и тогаш биле познати јазици од другите јазични семејства: семитски, хамитски, угарски, алтајски.

Студиите на неиндоевропските јазици отпочнуваат особено во втората половина на 19 век. Се истражувале арапски текстови, се правеле семитски јазични анализи.

Од компаративните јазични студии произлегува школата на лингвистот Шлајхер.

Деветнаесеттиот век е време на експанзија на Европејците на другите континенти. Се доаѓа до лингвистички податоци од различни краишта на светот, се доаѓа до нови лингвистички сознанија. Се појавува познатиот Аделунгов речник, кој дава преглед на сите дотогаш познати јазици, класифицирани по географски критериум. Се укажува на нивната сродност и нивната структура. Се дава и осврт на дотогашните лингвистички трудови. Сепак, иако авторите на овој речник биле свесни за сродноста меѓу персискиот и германскиот јазик, грчкиот и латинскиот јазик, кај нив сè уште не бил изграден поимот за индоевропско јазично семејство.

Познавањето, пак, на неиндоевропските јазици, кај некои од лингвистите на 19 век (Хумболт) довело до општолингвистички размислувања.

Во 19 век се воведуваат и психолошки критериуми во анализата на јазичните појави.

Кон крајот на 19 век, седумдесеттите години, во Лајбцих се појавува една школа која доследно го негува компаративно-историскиот метод, а тоа е младограматичаарската школа. Оваа школа на лингвистичката јавност и има понудено сериозни сознанија за историјата на индоевропските јазици.

КОМПАРАТИВНО-ИСТОРИСКИ МЕТОД

За основач на компаративната граматика се смета Германецот Франц Боп. Уште во 1816 година тој врши споредба на јазичен материјал од санскритот (системот на конјугација) со други индоевропски јазици: грчки, латински, персиски и германски јазик. Автор е на првиот учебник по споредбена граматика. Од овој период и започнува развојот на лингвистиката како самостојна научна дисциплина.

И Вилијам Џоунс уште во 18 век знаел за санскритот и за неговата сродност со другите индоевропски јазици.

Данецот Расмус Раск се смета за зачетник на дијахроната лингвистика. Работел компаративна јазична анализа. Инсистирал на примена на историски критериуми во јазичните проучувања. Раск иако зборува за меѓујазична сродност, нема искристализирано поим за индоевропско јазично семејство. Пишувал трудови за угрофинските јазици и за исландскиот јазик.

Јакоб Грим е втемелувач на германската лингвистика. Автор е на познатата „Германска граматика“. Во оваа граматика дава компаративна анализа на германската јазична група. Во второто издание на оваа граматика, го внесува познатиот Гримов закон, во кој утврдува дека има закономерности меѓу германските консонанти и соодветни консонанти кај другите индоевропски јазици.

Компаративниот метод во класичната филологија го внесува Георг Куртиус.

Основите на јазичните истражувања на келтските јазици ги поставува Јохан Каспар Зеус.

За основач на романистикат се смета Фридрих Диез.

Првото компаративно истражување на словенските јазици го прави Чехот Добровски.

Русинот Востоков го поставува првото компаративно проучување на словенските гласовни појави.

Словенецот Франц Миклошич е автор на споредбена граматика на словенските јазици. Во оваа граматика еден дел е посветен и на синтаксата. Франц Миклошич и Јернеј Копитар се сметаат за зачетници на балканолошките лингвистички студии (студии за меѓусебното влијание на балканските јазици со различно потекло).

За основач на славистичките студии се смета Хрватот Ватрослав Јагиќ.

За основач на научно поставени етимолошки студии се смета Август Фридрих Пот. Етимолошките проучувања во Античка Грција се занимавале со првобитната форма и значење на зборовите. Пот ги поедноставил етимолошките истражувања. Тој сметал дека етимолошките истражувања треба да ги бараат постарите јазични форми. Објавувал свои етимолошки трудови.

ХУМБОЛТИЗАМ ВО ЛИНГВИСТИКАТА

Германецот Вилхелм фон Хумболт се смета за најголем теоретичар во 19 век. Тој се смета за основач на општата лингвистика. Неговите теориски согледувања произлегле од неговото познавање на еден јазик – кави, од Индонезискиот остров Јава, кој по својата структура бил многу поразличен од индоевропските јазици.

За разлика од неговите современици, кои ги изучувале индоевропските јазици, вршеле историски јазични истражувања и го барале индоевропскиот прајазик, Хумболт вршел синхрониски проучувања на јазиците, аналитички, типолошки, без да ја истражува генетиката.

Не бил застапник на дедуктивниот метод, како неговите претходници од 18 век, туку сметал дека до граматичките правила треба да се доаѓа по индуктивен пат, поаѓајќи од специфичните факти за секој јазик посебно.

Јазикот го сметал за динамичен феномен (*energeia*).

Особено инсистирал на врската јазик и мислење („мислењето е јазично оформено“). Познато е неговото учење за внатрешната форма на јазикот (innere form). Според Хумболт, односот јазичен израз (форма) и значење зависи од менталитетот на говорителите на еден јазик, од нивната психолошка структура. Постои врска меѓу менталитетот и јазичната структура. Јазикот го открива погледот на свет на народот. „Јазикот е специфична еманација на духот на еден народ, надворешен израз на една внатрешна форма“.

Во лингвистиката постои нешто што се нарекува лингвистички релативизам на Хумболтовата школа. Овој термин се однесува на проблемот со недоразбирањето во комуникацијата. Луѓето често не се разбираат потполно кога комуницираат меѓу себе. Ова недоразбирање, според Хумболт, се должи на тоа што погледите на свет не им се исти.

Хумболт зборува и за различни степени на развиеност на јазиците. Според него, како што се развива човековиот дух, така се развива и јазикот. Промените водат кон достигнување на јазично совршенство.

За прв пат на лингвистичката јавност Хумболт ѝ се претставил со едно предавање за споредбено изучување на јазиците со оглед на различните фази од нивниот развој.

Своите погледи за јазикот ги изнел во воведот на студијата за јазикот кави.

ПСИХОЛОГИЗАМ ВО ЛИНГВИСТИКАТА ВО 19 ВЕК

Претставници на правецот кој е психолошки ориентиран во јазичните истражувања во 19 век се Германците Штајнтхал и Лазарус. Во овој лингвистички правец јазичните појави се опишуваат од психолошка гледна точка. Се критикува логичкиот пристап кон граматиката карактеристичен за 17 век.

Психолошката подготовка на Штајнтхал има основа во асоцијативното учење на психологот и педагог Хербарт. Штајнтхал бил под влијание и на учењето на Хумболт. Тој отишол и подалеку од него. Го воведува поимот јазик на поединецот, кој е израз на индивидуалната психологија. Сметал дека зборовите немаат апсолутно определени значења. Зборовите добиваат конечна смисла единствено во конкретниот говорен чин. Последната нијанса на значењето е условена од психолошкиот склоп на личноста што во дадениот момент зборува.

Штајнтхал ги определил рамките на јазичните истражувања: тие треба да овозможат откривање на психологијата на народот. Тие истражувања би требало да ја опфатат историјата на јазикот, прашањето за потеклото на јазикот и согледувања на сличностите и разликите на типолошките структури на јазиците (дотогаш биле познати поголем број на неиндоевропски јазици). Низ овие претпоставки, може да се согледа влијаните на учењето на Хумболт врз јазичната теорија што ја предлага Штајнтхал.

Во една своја книга, Штајнтхал дава преглед на основните типови на јазични структури. Според него, како критериум за класификација на јазиците треба да се земе психолошкиот критериум. Сродните народи имаат сродни јазици.

Друг претставник на психологизмот во лингвистиката во 19 век е Вилхелм Вундт. Тој е основач на првата лабораторија за експериментална психологија во светот. Бил лекар и психолог. Го интересирало прашањето за психологија на народот и затоа се занимавал и со јазични прашања. И неговите студии во основа ја имале психологијата како објаснување за јазичните феномени.

Вундт бил аперцепционалист. Неговото учење се состоело во тоа дека со сетилата се восприема светот, се градат претстави од кои се формираат идеи (психолошки свет создаден преку сетилата). За овој свет соопштува јазикот.

Психолошките процеси Вундт ги дели на елементарни и сложени. Елементарните се непосредно во врска со физиолошките. Психофизиолошките процеси Вундт ги испитувал експериментално. Сложените психолошки процеси опфаќаат сè што се однесува на мислењето, емоциите, идеологијата. Тие не се испитуваат експериментално.

Вундт не сметал дека јазикот е слика на духот на народот. Сметал дека колективната психологија е резултат на заеднички живот. За да се открие таа психологија, не е доволно да се испитува само јазикот, туку и целокупната култура (сите манифестации на тој заеднички живот).

Во својата книга „Народна психологија“ зборува и за јазикот: за перцепцијата на говорот, реченичните конструкции, образувањето на сложенките, за гласовните промени. Гласовните промени ги толкува психолошки. На пример, фонетските проемни асимилација и дисимилација смета дека се резултат на асоцијативни импулси.

Критиките за психологизмот во лингвистиката доаѓаат од младограматичарската школа. Претставниците на оваа школа сметале дека поврзувањето на јазикот со психологијата нема голема вредност за јазичните студии.

Сепак, две подоцнежни лингвистички школи – неохумболтовата школа и антрополошката лингвистика на Вилхелм вундт му определуваат место во науката.

Значајно е едно тврдење на еден германски научник – Ханс Георг фон дер Габеленц дека примитивни јазици нема. Секој јазик во свој правец е совршен.

Во славистиката, професорот на Универзитетот во Харков – Потребња, зборувал за длабоката врска на мисловниот свет со јазичната структура. Овој научник зборувал и за значењето и употребата на граматичките категории во рускиот јазик.

Во Франција, кон крајот на 19 и почетокот на 20 век се јавил психолошка ориентација во лингвистиката. Претставниците на афективната лингвистика сметале дека говорните акти се емотивно обоени. Никогаш едно соопштение не се кажува на ист начин.

Во втората половина на 20 век во американската лингвистичка мисла се развива психолингвистиката.

МЛАДОГРАМАТИЧАРСКА ШКОЛА

Во седумдесеттите години од 19 век во Лајпцих, Германија, се собира една група млади и талентирани лингвисти, која доследно во лингвистичките истражувања го спроведува компаративно – историскиот метод.

Младограматичарите, или лингвистите познати уште како претставници на лајпцишката школа, ги испитувале гласовните промени. Утврдиле дека гласовите се менуваат по одредени законитости што се спроведуваат доследно. За исклучоците сметале дека настануваат подоцна, по пат на аналогија.

Претставници на младограматичарската школа се славистот Август Лескин и индоевропеистот Карл Бругман.

Главна карактеристика на младограматичарската школа е доследната примена на компаративно – историскиот метод, кој младограматичарите го имаат наследено од претходните генерации лингвисти. Се истражувала секоја јазична поединост, секој јазичен

факт, следејќи ја неговата развојна линија. Токму поради ова младограматичарите и биле критикувани. Им било забележувано дека го „атомизираат“ јазикот, задржувајќи се на поединостите ја губат од увид целината.

Тие го ревидирале и дополниле Гримовиот закон со т.н. Вернеров закон. Карл Бругман работел на реконструкција на најстарите фази на индоевропскиот јазик. Од страна на Бругман биле обработени фонетиката и морфологијата, а синтаксата ја обработувал научникот Делбрук. (Младограматичарите не се интересирале многу за синтаксата.) Бругман и Делбрук се автори на неколкутомна споредбена граматика.

Херман Паул е теоретичар на младограматичарската школа. Во делото „принципи на јазичната историја“ тој теориски ги разработил методолошките поставки на младограматичарската школа. За ова дело тој бил критикуван и фален. Особено е познато неговот тврдење дека она што не е историско во лингвистиката не е научно. За ова тврдење тој бил доста критикуван.

Младограматичарите од основите на Хумболтовото учење ја преземале врската на јазикот со културата. Тие сметале дека лингвистиката е наука за човековата култура. Науката за културата е наука за општеството. За да се разбере културата на синхронен (современ) план, треба да се осознаат историските околности под кои таа култура се формирала. Оттука доаѓа историзмот во теоријата на младограматичарите.

Следната важна карактеристика на учењето на младограматичарите е тврдењето дека јазикот му припаѓа на колективот и тоа е она што во даден временски пресек е јазичен просек (средна мера, Sprachusus). Но, вистинската јазична стварност не е јазикот на колективот, туку јазикот на поединецот. Со ова размислување, младограматичарите како да стануваат предвесници на разликувањето на јазик наспрема говор (јазична компетенција наспрема јазична перформанса), кое ќе го донесе структуралната лингвистика во 20 век.

Младограматичарите биле свесни дека јазикот се менува и ги барале причините за јазичните промени.

Некои од нив, причините за јазичните промени ги барале во физиолошката конструкција на говорниот апарат.

Други, како на пр. Херман Паул, под влијание на Вундт, барале психолошки причини за јазичниот развој. Ја земал предвид улогата на асоцијациите во јазичните промени.

Човекот во својата свест го има јазичниот просек, срената мера, но не го репродуцира верно. Индивидуалните проемни се пренесуваат на колективот.

Како фактор за јазична промена може да биде и стремежот за полесен изговор (физиолошки фактор).

Херман Паул зборувал и за значењето на климатските, географските и социјалните фактори за јазичните промени.

ТЕОРИЈАТА НА ХУГО ШУХАРД

Хуго Шухард бил современик на младограматичарите, но бил нивни критичар. Значењето на Хуго Шухард е во разработувањето на идејата за мешани јазичи. Компаративистите сметале дека јазичите генетски се чисти: ссекој јазик по потекло е врзан само за едно семејство. Но сепак, има и т.н. „мешани јазичи“, за кои се употребуваат термините креолски јазичи, пиџин јазичи, кои се настанати со вкрстување на сосема несродни лингвистички структури (вкрстување на типолошки несродни јазичи). На пр. англиски јазик и јазик на домородно население во Африка.

Од денешен агол гледано, опозицијата „чист“ наспрема „мешан“ јазик нема реална теориска основа. Сите јазичи се помалку или повеќе „мешани“. Македонскиот јазик, под влијание на балканските несловенски јазичи, доживеал големи проемни, па од јазик од синтетички тип (јазик со падежи), станал јазик од аналитички тип (јазик без падежи).

Оригинално за Хуго Шухард е и тоа, што уште во негово време, се интересирал за значењето на зборовите. Во 1909 година било основано списание во кое Шухард бил соработник, кое третирало етимолошки и семантички прашања.

Што се однесува до јазичните промени, Шухард не сметал како младограматичарите дека промените се вршат апсолутно правилно и доследно, по „природен“ закон, туку предвид треба да се земат и можности за други објаснувања, како на пример значењето на географскиот момент во јазичниот развој и улогата на поединецот во развојт на јазикот (спонтаното и личното во јазикот по пат на имитирање може да се воопшти).

Хуго Шухард не бил познат во лингвистиката во своето време. Неговите идеи станале познати во лингвистиката дури по неговата смрт. Него го препознале како даровит лингвист дури генерациите што дошле по него.

ОСНОВНИ КАРАКТЕРИСТИКИ НА НАУКАТА ВО 20 ВЕК

19 век е време на собирање на јазичните факти, додека 20 век е време на интерпретација на (собраните) јазични факти. Новите сознанија произлегуваат од систематизацијата на собраните факти.

Достигнувања во различните научни полиња и подрачја: во физиката се појавува теоријата на квантот, биологијата ја развива теоријата на мутација, во психологијата се јавува т.н. Гешталт теорија, теоријата за општите основни структури на појавите итн. Во првите децении на 20 век веќе се среќаваат поимите електроника, колоидна хемија, психоанализа, бихејвиоризам. По Втората светска војна се јавува атомистиката, кибернетиката, теоријата на информација. Ова е научниот контекст во кој се развива и лингвистиката како наука.

Новиот метод кој се појавува во 20 век и го одбележува 20 век е структурализмот. Структурализмот се раѓа со воочувањето на инваријантните карактеристики на појавите. Научниот метод на анализа се ориентира кон апстрахирање на инваријантите (типичните, „идеални“ претставници) од реалните варијанти (конкретните феномени кои се истражуваат), преку занемрување на различното и барање на општото. Појавите се разгледуваат не како хаотичен збир на поединости, туку како организирана целина – систем, со своја структура. Структурата ја сочинуваат односите меѓу елементите единици на системот.

Поимот за структура поставен е дури и во центарот на епистемолошките истражувања (епистемологија – наука за теоријата на спознанието). Опишувањето на структурите како потреба го постави изработувањето на метајазикот, јазик на научна дефиниција, максимално логичен и еднозначен. Во изработката на ваков метајазик се вклучуваат научници од различни профили: логичари, математичари, лингвисти – семантичари. Секако, ова бара профил на научник кој има пошироки видици и научни истражувања кои имаат интердисциплинарен карактер.

Лингвистиката во 20 век се одликува со:

- Систематизација на знаењата;
- Нова интерпретација на познатите јазични факти;
- Ширење на рамките на научно интересирање и со тоа развој на интердисциплинарни студии;
- Успешно пренесување на методите од други науки во јазичната анализа.

Додека традиционалната лингвистика потпаѓаше под влијание на други научни дисциплини како што ссе логиката, философијата, психологијата и биологијата, модерната лингвистика во 20 век, структуралната лингвистика, стана авангарден научен метод кој го преземаа и други науки како на пример: книжевност, етнологија, архитектура и др.

ЛИНГВИСТИКАТА ВО 20 ВЕК

Основни карактеристики на лингвистиката во 20 век се:

- Систематизација на знаењата и со тоа нова интерпретација на познатите факти;
- Ширење на рамките на научниот интерес: меѓудисциплинарна соработка и пренесување на научни методи од други науки.

Традиционалната лингвистика била под влијание на логиката, психологијата, биологијата, социологијата. Во првата половина на 20 век се јавува најпрвин како лингвистички метод – структурализмот, потоа овој метод се пренесува и на други науки, како на пример книжевност, етнологија и др.

И во овој период имало **неструктурални лингвистички правци**, како на пр. лингвистичката географија, француската лингвистичка школа на психофизиолошки, психолошки и социолошки јазични истражувања, стилистичките истражувања, естетскиот идеализам во лингвистиката и некои напредни славистички школи (Казањска школа, Московска школа, теоријата на Александар Белиќ), но тие или го предвстиле структурализмот како метод (Казањска школа) или останале во сенка на структуралистичките школи.

Во втората половина на 20 век се јавува еден постструктурален метод во Америка, а тоа е **генеративната граматика**. Тоа е метод различен од структурализмот, но базиран на тезата за системски карактер на јазикот.

Што се однесува до **обработувањето на јазичните нивоа** во јазичните студии, во првата половина на 20 век се обработуваат гласовите, додека во втората половина на 20 век се обработуваат синтаксата и семантиката, дури и како комбинирани студии (особено во 70 –те години).

Се јавува **методолошка потреба** од разграничување на синхрониски од дијахрониски студии.

Се јавува и интерес за неиндоевропски јазици, за разлика од 19 век, чиј интерес е ориентиран кон изучување и споредување на индоевропските јазици. Всушност, во американската лингвистика, првите структурни описи биле на неиндоевропските, индијански јазици.

Роберт Хејл (Robert A. Halle) дава структурален опис на францускиот и италијанскиот јазик, додека структурен опис на англискиот јазик даваат Трагер и Смит (G. L. Trager и H. Smith). Хорас Лант (Horace G. Lunt) е автор на првата структурална граматика на македонскиот јазик, која е прва структурална граматика на словенски јазик.

Според генеративната граматика, најдобро е опишан англискиот јазик.

Во историските јазични истражувања, не се испитува развојот на секоја јазична поединост, туку се согледуваат системските проемни.

Компаративните студии во 20 век немаат историски признак, туку на современ план се споредуваат различни типови јазични структури.

Во јазичната анализа се воведуваат и математички критериуми.

Најтрадиционални се етимолошките студии. Овие лингвистички истражувања се користат и со сознанијата на лингвистичката географија. При реконструкцијата на потеклото на зборовите се воведуваат и социолошки, културни и историски критериуми.

Во почетокот на 20 век, дијалектологијата е најнапредната лингвистичка дисциплина. Во анализата на дијалектолошките системи се применува структуралниот метод.

Во рамките на социолингвистиката се појавува т.н. урбана дијалектологија, како резултат на социјалните разлики во големите градови.

Во 20 век е основана, од страна на лингвистот Фердинанд де Сосир и семиологијата како наука.

Новите генерации лингвисти, воспитувани на структурален метод, често се свртуваат кон интердисциплинарни проучувања. На пример, врската меѓу психологијата и лингвистиката овозможува востановување на дијагнози врз основа на начинот на јазично изразување на личноста што се анализира.

Генеративната граматика во 20 век е водечка лингвистичка теорија во САД. Генеративниот пристап најпрвин е воведен во областа на синтаксата, а потоа во фонологијата и семантиката. Генеративниот пристап интензивно се има ревидирано, најпрвин од страна на самиот негов основач, Ноам Чомски, а потоа и од страна на други лингвисти. Особено критики генеративниот метод трпи од страна на социолингвистите. Нивната најголема критика е дека генеративните граматичари ја занемаруваат функционалноста на јазикот во средината.

СТРУКТУРАЛНА ЛИНГВИСТИКА

Структурализмот се развива на почетокот на 20 век паралелно во Европа и во Америка. За прв структурален лингвист се смета Швајцарецот Фердинанд де Сосир.

Основни поставки на структурализмот:

- Јазикот е систем.
- Јазикот е општествен феномен. Битно е тоа што со него се разбираме. Затоа, не треба да се изучуваат изолирано значенската и гласовната страна на јазикот, туку треба да се води сметка за нивниот меѓусебен однос.
- Методолошки треба да се разграничат синхрониски од дијахрониски научни истражувања.
- Се бараат инваријанти со изделување на релевантното од редувантното.
- Се бараат објективни критериуми на анализа.
- Единиците на системот се разгледуваат на различни нивоа, хиерархиски подредени: фонолошко, морфолошко, синтаксичко.
- Се употребува методот на супституција. Еденјазичен знак се дефинира на тој начин што се испитува дали може да се јави во позиција на јазичен знак чија функција е дефинирана.
- Во анализата се среќаваат симболи, шеми, формули, цртежи. Се даваат концизни, едноставни дефиниции.

Во исто време, во Европа Трубецкој зборува за фонемата, а во Америка за фонемата зборуваат Сапир и Блумфилд. Европскиот структурализам се засновал на идеите на Де Сосир, кој во американската средина бил непознат. За основач на американскиот структурализам се смета Леонард Блумфилд. Погоре споменатите поставки на структурализмот биле важечки и за теоријата на Блумфилд. Сепак, американскиот и европскиот структурализам методолошки многу се разликуваат. За Де Сосир, како претставник на европскиот структурализам, јазикот е психолошки феномен. Јазичниот знак постои во човекот како апстрактно нешто: претстава за одреден акустички впечаток со кој се евоцира одредено значење. Оттука следува дека јазичните истражувања треба да се однесуваат на тоа како се манифестира јазичната структура во свеста на еден говорител на даден јазик. За Блумфилд, јазикот е

конкретен, емпириски феномен. Јазичните истражувања треба да се однесуваат на таа конкретност.

ШКОЛИ НА ЕВРОПСКИОТ СТРУКТУРАЛИЗАМ

Европскиот структурализам се јавува во три основни типа: Женевска школа, Прашки лингвистички кружок и Глосематичарска школа.

Женевската школа е пример за негување на класичен структурализам. Претставници се Шарл Бали и Алберт Сеше. Показува врски со стилистиката.

Прашкиот лингвистички кружок уште е наречен школ на функционална лингвистика или школа на фонологи. Нејзините претставници најпрвин биле заинтересирани за фонологијата. Има изразито лингвистички тип на интересирање за јазикот. Не застранила во дематеријализација како глосематичарите, ниту застанала на чиста дескрипција без осврт на значењето како што направиле дистрибуционалистите.

Глосематичарската школа е школа што покажала голема склоност кон апстракции. Повеќе се стремела да направи општа теорија за јазичниот знак, одошто да прави лингвистички истражувања. Имала големо влијание од страна на логиката.

АМЕРИКАНСКИ СТРУКТУРАЛИЗАМ

Американскиот структурализам започнува на Јејл Универзитетот. Претставник и зачетник на американскиот структурализам е Леонард Блумфилд. Тој востановува оригинална структуралистичка школа, со оригинален дистрибуционалистички метод.

Откога американската лингвистика се запознала со европскиот структурализам, утврдено било дека најблиска европска школа име се глосематичарите.

Американските лингвисти ги интересира првенствено распоредот (дистрибуцијата) на јазичните единици. И глосематичарите и дистрибуционалистите застапуваат изразито формален пристап кон јазикот.

Дистрибуционалистите сметале дека тоа е најадекватен метод за опишување на функцијата на јазичниот знак во системот.

Глосематичарите не се интересирале за материјалната стран на јазикот. Се интересирале само за одредување на односите меѓу јазичните единици. Значи и тие, како и дистрибуционалистите го исклучиле значењето од своите анализи.

Разликата меѓу американските дистрибуционалисти и европските глосематичари е што првите се занимавале со конкретниот јазичен феномен, а вторите со апстрактните односи меѓу знаците во системот.

Кога еден претставник на угледната европска прашка школа, Роман Јакобсон, за време на Втората светска војна пребегнал во САД, на Универзитетот Харвард започнале да се воспитуваат слависти според учењето на прашката школа. Тоа е угледната Харвардска школа.

Во Јејлската (дистрибуционалистичка) школа строго се применувал дистрибуционалистичкиот метод, дури и во доменот на фонологијата. Во Харвардската школа во фонологијата се посветувало внимание, согласно со принципите на прашката школа, на проучувањето на дистинктивните признаци. Дистрибуционалистичкиот метод во фонологијата е напуштен многу бргу, но во синтаксата и морфологијата тој се покажал многу продуктивен.

Генеративната граматика се јавува исто така на американско тло. Нејзин основач е Ноам Чомски. Тој го познавал дистрибуционализмот, учел на Харвард, знаел математичка лингвистика и теорија на информација. Затоа, некои аналитичари неговата теорија ја нарекуваат школа од „мешан тип“.

ФЕРДИНАНД ДЕ СОСИР

Фердинанд де Сосир се смета за творец на структурализмот во лингвистиката и творец на Женевската школа. Бил професор по лингвистика во Париз и во Женева. Предавал и санскрит, грчки, латински, литвански, германски јазици. Од 1894 се занимавал со општа лингвистика.

Публикации: Особено е познат неговиот труд за системот вокали во индоевропските јазици, во кој јазичните појави ги разгледува во систем. Напишал околу 20 статии за индоевропските јазици и неколку етимолошки статии. Пишувал и прикази. Сепак, најпознат во лингвистичката јавност е по книгата „Курс по општа лингвистика“, која ја составиле двајца негови студенти (Шарл Бали и Алберт Сеше) според неговите предавања. Во тие предавања и во оваа книга е изложена целата негова јазична теорија. Книгата е прв пат објавена во 1916 година под негово име.

Де Сосир се интересирал за тоа што е јазикот како предмет на научен интерес, како да се разбере јазикот и како да му се пријде во изучувањето. Образложувајќи ја својата теорија направил споредба со играта шах.

Де Сосир јазикот го разгледува како систем. Ја нагласува општествената функција на јазикот. Зборува за потребата да се разликуваат синхрониски наспрема дијакрониски лингвистички истражувања.

Според него, јазикот е систем од знаци. Вредноста на еден знак се определува во однос со другите знаци. Знакот има двоен карактер. Составен е од форма (означувач, глас) и содржина (означено). Де Сосир ги поставил темелите на семиологијата – науката чиј предмет на истражување се системите од знаци. Јазичните знаци имаат не само значење, туку и вредност на употреба. На пр., еден збор, со едно значење не се употребува во сите контексти, има ограничена вредност на употреба.

Човековиот говор, според Де Сосир, има линеарен карактер. Поради ова, лингвистичките истражувања треба да ја имаат предвид улогата на контекстот во определувањето на вредноста на јазичните единици.

Јазикот е колективна своина, а говорот е индивидуално остварување на јазикот. Јазикот е оној апстрактен систем од знаци. Говорот, кој е остварен во дадено време

и на даден простор, е во согласност со принципите на јазикот. Сепак, во говорот се нарушуваат нормите на јазикот. Тогаш настануваат проемни во јазикот. Поединецот започнува промена, другите ја прифаќаат по пат на имитирање и потоа таа промена може да стане стандардна јазична карактеристика. Психолошките категории аналогичност и асоцијација влијаат на јазичниот развој и лингвистиката треба да ги вклучи во свое разгледување и овие фактори.

Јазикот може да се проучува синхрониски и дијакрониски. Синхрониското проучување на јазикот е еден вид на статичка лингвистика. Се проучува една состојба од развојот на јазикот, најчесто современиот јазик. Дијакрониското проучување на јазикот е еден вид на динамичка лингвистика, се проучува развојот на јазикот низ времето. Се изучуваат јазични системи кои не се содржат во иста јазична свест на исти говорители, туку се изучуваат јазични системи на различни генерации говорители.

ЖЕНЕВСКА ШКОЛА

Оваа лингвистичка школа израснала од учењето на Фердинанд де Сосир. Претставници на оваа школа се учениците на Де Сосир – Шарл Бали и Алберт Сеше. Тие го стилизирале учењето на Де Сосир. Двајцата биле професори по општа лингвистика во Женева. Во нивната теорија психолошкото се преплетува со јазичното. Со теоријата на синтаксичките односи во оваа школа се занимавал Хенри Фрај.

И во Женевската лингвистичка школа јазикот се разгледува како систем. Се нагласува неговата општествена функција. Се прават синхрониски јазични истражувања. Различно од теоријата на Де Сосир е тоа што тие навлегувале во стилистички истражувања, го барале емоционалното (афективното) во јазикот.

Лингвистичката теорија на Шарл Бали е класичен облик на Женевската школа.

Го барал она во јазикот што е емоционално: јазичните изрази што го откриваат емоционалното. Одлично го познавал германскиот и францускиот јазик. Правел

споредби меѓу овие два јазика. Овој пристап кон изучување во јазикот е наречен рационална стилистика.

Бали бил убеден дека во секој израз има нешто лично, емоционално, дека не постои реченица што не би била модална. Овој пристап во изучувањето на јазикот е наречен афективна лингвистика.

Позната е и неговата теорија за актуализација. Процесот на актуализација е преминувањето на јазикот во говор. Префрлувањето од апстрактното (виртуелно) во реално (актуелно). На пример, *сестра* е збор кој означува одредено сродство. Но кога ќе се внесат определбите *мојата*, *твојата сестра* се мисли на конкретна, реална личност. Од апстрактно се преминале на реално, актуелно. Средставата што во јазикот служат за ова преминување се наречени актуализатори. На пример, актуализатори се заменските придавки *мојата*, *твојата*, членот е актуализатори и др.

Бали е автор и на теорија за транспозиција. На пример, еден збор во реченицата има конкретна функција, која со текот на времето може да добие друго значење и како таква да се стабилизира. На пример зборот *млада* во српскиот јазик е придавка, која со текот на времето добила ново значење 'невеста' кое се стабилизирало.

Според Бали, синтагма е секоја двојна врска меѓу зборовите, па и самата реченица. Односите во синтагамата се бинарни, постои врска меѓу два члена на целината. На пр. во реченицата постои врска меѓу подметот и прирокот.

ПРАШКА ЛИНГВИСТИЧКА ШКОЛА

Во 1926 година, во Прага, е основано лингвистичко друштво наречено Прашки лингвистички кружок. Претставници на оваа школа се: од Русија: Роман Јакобсон, Сергеј Карцевски, Николај Трубецкој; од Чешка: Вилем Матезиус, Трнка, Хавранек. Помлади претставници на оваа школа се Вахек, Скаличка и Исаченко.

Како теориски основи на овие лингвисти им послужиле идеите на Де Сосор, на Бодуен де Куртене, на Фортунатов (Московска школа) и на Зубати (историчар на јазикот од Прага). Одржувале контакти и со лингвистот од Виена Карл Билер.

Програмата на Прашката школа е објавена во 1929 година, во првиот број на списанието на кружокот “Travaux du Cercle Linguistique de Prague”. И Пражаните јазикот го разгледуваат како систем од изразни средства што служи за разбирање.

Јазикот е реалност, конкретен физички феномен, чиј тип е условен од вонјазични моменти: ситуација на зборување, тема на зборување. Така се добиваат различните функционални стилови на еден стандарден јазик.

Со јазикот се пренесуваат и интелектуални и емоционални манифестации на човековата личност. Треба да се испитуваат јазичните форми во кои се претставени интелектуалните и емоционалните моменти.

Потребно е да се разликува говорен од пишан јазик.

Јазикот треба да се проучува синхронски, но во секоја состојба треба да се бара и дијахронијата: незавршените процеси и оние што се појавуваат како нови. Дијахронските проучувања не треба да бидат на изолирани појави, како што тоа го правела младограматичарите, туку треба да се изучува развојот на системот.

Компаративниот метод треба да се применува во јазичната типологија, за споредба на различни јазични структури.

Истражувањата во фонологијата треба да се однесуваат на утврдување на типовите на фонемски опозиции во јазиците.

Пражаните ги поставиле темелите на морфофонолошките истражувања. Се занимавале со улогата на фонемата во морфолошките појави. На пример, на границата на морфемите доаѓа до редување на согласката К до Ц во примерот: *ученик* – *ученици*. Ова е морфофонолошка појава.

Разликувањето на конкретни видови на јазична манифестација ги довело овие научници до проучување на јазичните стилови. Особено го изучувале поетскиот стил и разговорниот јазик.

Претставниците на оваа школа особено се покажале како добри теоретичари на стандардниот јазик.

Историјата на јазикот ја поставиле на солидни основи: да се занимава со системски истражувања.

Пражаните први го разработиле проблемот на јазични сојузи во рамките на проучувањето на јазичната типологија. Се работи за развивање на заеднички особини кај соседни, генетски несродни јазици. Таков е Балканскиот јазичен сојуз, чија една карактеристика е аналитичката деклинација. Македонскиот јазик е еден од јазиците во Балканскиот јазичен сојуз.

По проучувањето на синтаксичката проблематика особено познат центар имало во градот Брно. Во Братислава (Словачка) се работеле морфолошки и синтаксички теми, трудови од областа на синтаксичката валенција (интенција). Во Прага се развивала општолингвистичката теорија.

До седумдесеттите години од 20 век во Прашката школа се анализирале: морфолошките системи – преку разликување на маркирана наспрема немаркирана категорија; граматичките категории; концептот на реченицата.

Од седумдесеттите години на 20 век во Прашката школа особено се разработува синтаксичката теорија. Се работи на т.н. функционална реченична перспектива. Во реченицата се разликуваат стара информација (тема) од нова информација (рема). Обично подметот е тема во реченицата. Темата во реченицата најчесто се појавува на прво место. На пр. *Вчера тргнавме во Струга. Во Струга се задржавме два дена.* Во втората реченица тема е изразот *Во Струга*, а рема *се задржавме два дена*. Прирокот е најчесто рема во реченицата. Тој ја донесува новата информација за подметот.

Франтишек Данеш работел во областа на семантичка конфигурација на реченицата.

Претставниците на Прашката лингвистичка школа во својот предмет на интересирање го вклучиле и текстот, дискурсот. Ова подоцна довело до создавање на нова лингвистичка дисциплина – текстуална лингвистика.

Петар Сгал работел математичка лингвистика, заснована на традицијата на Прашката лингвистичка школа. Особено бил заинтересиран за редот на зборовите во реченицата.

АМЕРИКАНСКАТА ЛИНГВИСТИКА ВО 20 ВЕК

Лингвистичките истражувања во Америка започнуваат во втората половина на 19 век со работата на **Вилијам Двајт Витни** (Language and the Study of Language – 1867; The Life and Growth of Language – 1874).

Витни бил професор по санскрит на Универзитетот Јејл. Неговите трудови биле биски до тогашните европски лингвистички студии.

Специфично американската лингвистика започнува со трудовите на **Франц Боас**. Бил професор на Универзитетот во Колумбија. Тој ги проучувал индијанските јазици, но не според принципите на класичната индоевропска граматика. Тој забележал дека секој јазик самиот си го наметнува својот метод на анализа. Во анализата на индијанските јазици, тој го исклучил историзмот (бидејќи овие јазици немаат писменост), се задржал на проучување на системите на индијанските јазици и тоа на синхрониски план. Во својот прирачник „Handbook of Indian Languages“, дава теориски прилог кон изградувањето на дескриптивен метод (во описот на 19 индијански јазици).

На овој начин се создаваат зачетоците на американската лингвистичка мисла. Боас забележал дека резултатите од лингвистичките анализи можат да ги збогатат знаењата од психологијата. Понатаму, современата американска лингвистика воспоставува врски со психологијата, антропологијата и социолингвистиката.

Едвард Сапир бил студент на Боас. Сапир се смета за зачетник на структурализмот во Америка. Студирал германистика, а докторирал антропологија. Бил професор по лингвистика и антропологија. Работел и на Јејлскиот универзитет.

Независно од Де Сосир во Европа, јазикот го разбирал како систем. Се залагал за дескриптивна лингвистика – што ќе ги опишува типовите на јазични структури. Многу ја унапредил работата на проучувањето на индијанските јазични структури и придонел за развојот на типолошките студии. Направил класификација на јазичните во чија основа е концептуалистички критериум. Сметал дека класификацијата на типовите јазични структури (флективни, аглутинативни, коренски и полисинтетички) од 19 век само ги упростила јазичните факти. Концептуалистичкиот критериум за класификација на јазичните во својата основа ги има следните тези: Јазичните се различно структурирани (имаат различни граматички). Образувањето на морфолошките структури е условено од стремеж да дојде до израз одреден поим за појавите. Кој поим ќе дојде до израз варира од јазик до јазик.

Структурализмот на Е. Сапир: Секој човек во себе ги носи основните јазични модели (шеми на организација на својот јазик). Тие јазични модели се психолошки и тие ја регулираат јазичната пракса.

Типот на јазична пракса, според него, е вообличен од културата на јазичната заедница (врска **ЛИНГВИСТИКА – АНТРОПОЛОГИЈА**). За да се разбере организацијата на моделите, треба да се запознае културата на средината што се испитува.

Во дефиницијата на фонемата, Сапир воведува дистрибуционалистички метод. Фонемата ја дефинира според теоријата на модели. Фонема е идеален глас (модел) врежан во подсвеста на говорителите (комплекс, добиен по пат на психолошки асоцијации). Според овој модел потоа се остваруваат конкретните реализации на фонемите во говорот. За да се определи една фонема, од големо значење е нејзината дистрибуција во говорната низа: во кои комбинации може да стои со други фонеме од истиот јазик.

Леонард Блумфилд е многу познат претставник на американската лингвистика. Бил професор на универзитетите во Јејл и Чикаго. Се смета за основач на дистрибуционализмот како правец во лингвистиката. Неговото учење е познато и како

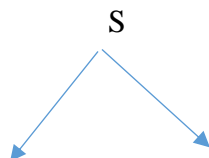
јејлска школа во лингвистиката. Во неговото научно формирање многу важна улога одиграла бихејвиористичката теорија во психологијата. Основач на оваа теорија во психологијата, на почетокот на 20 век е Вотсон (Watson). Оваа теорија се јавува инспирирана од учењето за условните рефлекси на рускиот научник Иван Павлов. Според него, условните рефлекси се стекнуваат како резултат на навиката, стануваат механичка, автоматска реакција на дразба, предизвикана однадвор, по одредено правило.

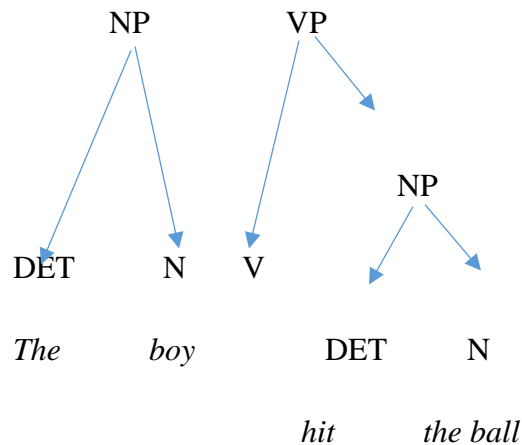
Овој правец во психологијата имал големо влијание врз американската културна мисла на почетокот на 20 век. Се сметало дека разликите меѓу луѓето се условени од средината во којашто тие живеат. Однесувањето на луѓето е реактивно. Се јавува како одговор на одреден надворешен стимул. Психологијата на човекот ја обликува средината во којашто тој човек живее. Однесувањето на човекот ја открива неговата психологија. Психологијата треба да се занимава со однесувањето (behaviour) на луѓето, бидејќи тоа е достапно за егзактно, експериментално испитување. Во однесувањето на човекот спаѓа и неговата комуникација со надворешната средна – јазичната комуникација. И јазичното испитување треба да биде објективно, егзактно и да донесе податоци за човекот и неговата психологија.

Дистрибуционализмот на Л. Блумфилд. За објективни истражувања во лингвистиката, најподатна е звуковната страна на јазикот. Одбегнувајќи во јазичната анализа да применуваат субјективни критериуми, дистрибуционалистите ја исклучиле семантиката од доменот на свој интерес. Ова не значело дека тие ја потцениле семантиката како област на јазичен интерес, туку само дека тие биле цврсто решени да се држат до “објективност“ во научните истражувања.

Токму затоа, нивните дефиниции се дистрибуционалистички, прости и речиси механички. На пр. придавката била дефинирана како вид на збор што стои помеѓу членот *the* и именката, а никогаш не добива наставка *-s* за множина.

Реченицата се дефинирала како таква граматичка категорија која не влегува во составот на ни една друга граматичка категорија.

Се анализира ЈАЗИЧЕН КОРПУС (собрани податоци за јазикот што се анализира, во дадени контексти), на тој начин што се испитувала дистрибуцијата на јазичните единици.

Дистрибуционализмот се применувал на почетокот и во фонологијата, но повеќе успех имал во морфологијата и синтаксата.

Морфемата била дефинирана како најмала јазична единица што може да пренесе значење.

Блумфилд сметал дека кога се дефинираат јазичните единици, мора да се води сметка за тоа на кое НИВО се набљудуваат. На пр. гласот *a* може да го разгледуваме на ниво на фонологијата и тогаш да зборуваме за фонемата, вокалот *a*. Ако го разгледуваме на морфолошко ниво, тоа е наставка на пр. за среден род множина: - *a*: село – села; може да биде наставка и за множина кај некои именки од машки род (избројана множина): два дена, два леба. На ниво на лексика, тоа е сврзник: *Сакав да викнам, a не можев*.

ГЕНЕРАТИВНА ГРАМАТИКА.

За основач на Генеративната граматика се смета Ноам Чомски. Почетоците на овој правец во лингвистиката датираат од 1957, од појавувањето на книгата „Синтаксички структури“.

Како клучни поими во овој правец се izdelуваат:

Роден говорител на еден јазик (*native speaker*) – тоа е секој човек што го зборува јазикот како мајчин јазик;

Компетенција vs перформанса (употреба) на јазикот – Под терминот компетенција се подразбира секое несвесно знаење на јазикот што го зборуваме. Под терминот перформанса, употреба се подразбира секоја конкретна употреба на тоа знаење, на пр. кога зборуваме на некоја тема во дадено време и на даден простор.

Од термините што се употребуваат во генеративната граматика се и:

Реченица на еден јазик vs нешто што не е реченица на даден јазик, како и граматична vs неграматична реченица на еден јазик. На пр. *Зелени идеи пасат на ливада* е граматична реченица на македонски јазик (создадена според граматичките правила на јазикот), но не е реченица на македонскиот јазик затоа што не искажува значење (нема логика).

Во генеративната граматика се зборува и за длабинска и површинска структура на реченицата, за трансформации. Генеративната граматика се обидува да ги открие правилата за генерирање на граматички реченици на еден јазик. При тоа се izdelуваат длабински структури (кои се логични и семантички структури на една реченица), од кои со помош на трансформации се изведуваат површинските структури (крајните резултати) на речениците на еден јазик. На пр. со трансформации, од активна реченица се добива пасивна реченица на јазикот: *Јане напиша домашна* → *Домашната е напишана (од страна на Јане)*.

Генеративната граматика како теорија на јазикот доживува голем број измени и од самиот Чомски но и од неговите следбеници. Тоа е теорија што претендира да има универзален карактер.

АНТРОПОЛОШКА ЛИНГВИСТИКА

Антрополошката лингвистика ја проучува врската меѓу јазикот и културата: дали и во која мерка има условеност. Во 20 век се јавува интерес за културата: од што зависат нејзините облици, каков е нејзиниот однос кон индивидуалната психологија, дали е можно да се направи една општа теорија за културата.

Главна причина за овој интерес кон феномените на културата е запознавањето на научниците со ондијанските јазици во Америка. На почетокот се собирала лексиката (зборовниот фонд), а потоа се обрнало внимание на граматичката структура на индијанските јазици, што се покажало како особено интересно. Се отвориле и проблеми со преводот на идиомите (фразеолошките изрази).

Некои поинтересни примери од структурата на граматичкиот систем во некои од индијанските јазици: на пример, Хопи индијанците не разликуваат граматичка категорија време кај глаголот. Појавите ги карактеризираат според времето на траење: *чекорот, бранот, одењето* се минливи појави; *каменот, дрвото и човекот* – трајни; а *облакот* – полуминлив. Ајдахо индијанците развиле систем за разликување на степенот на непосредност во поседувањето на некоја особина: *сливата* е слатка сама по себе (директно); *кафето* – не е слатко само по себе, благоста ја прима од шеќерот; *колачите што се прават со сируп* – се уште попосредно слатки, бидејќи и сирупот не е сладок сам по себе.

Антрополошката лингвистика започнува со трудовите на Ф. Боас и Е. Сапир. Сапир влијаел на формирањето на типот на лингвистички стручњак со широко образование од различни дисциплини како на пр. етнологија, психологија. Друг познат антрополошки лингвист е Бенџамин Ли Ворф. И тој ги изучувал индијанските јазици. Познато е неговото тврдење дека примитивни јазици нема. Сите јазици на свој начин се совршени, доколку со нив може да се комуницира. Тој сметал дека примитивни јазици нема, но секој јазик фаворизира еден начин на гледање на стварноста. Сметал дека психолошките рамки на човекот во кои се сместуваат впечатоците од надворешниот свет се обликуваат според одделниот јазик.

Во антрополошката лингвистика се вршат и испитувања наречени: предлингвистички и паралингвистички. Предлингвистичките се однесуваат на биолошките моменти што му претходат на говорниот чин. Паралингвистичките ги опфаќаат моментите што не се чисто лингвистички, но го придружуваат говорниот чин како на пример викање, шепотење, смеење.

Нова гранка во истражувањата е кинемиката. Таа ги испитува движењата, положбата на телото и изразот на лицето во функција на комуникацијата.

ПСИХОЛИНГВИСТИКА

Почетоците на психолингвистиката како интердисциплинарна наука датираат од 1953 година, кога група лингвисти се собрале околу зборникот „Psycholinguistics“, во Блумингтон, САД.

Во центарот на психолингвистичките истражувања е човекот во процесот на комуникација: физиолошките и психолошките појави кои го следат комуникативниот процес.

Бихејвиористите во центарот на своите истражувања го имаат поставено јазичното однесување на човекот.

На почетокот, психолингвистите ги интересирало како е организиран нервниот систем на човекот во врска со јазичните нивоа. За ова биле потребни сознанија од психологијата, лингвистиката, физиологијата и неврологијата. Ги интересирале и асоцијативните процеси. За таа цел изработувале тестови во кои имало некој нејасен збор и од испитаниците се барало да ја кажат првата асоцијација која тој им ја побудувал. Предвид при овие тестирања се земало културното и социјалното ниво на испитаникот. Во областа на фонологијата, се докажало дека поблиски се фонемите /и/ и /у/ одошто фонемите /и/ и /а/. Психолошките тестови го потврдиле фактот за сличноста на /и/ и /у/ како високи вокали и различноста на /и/ и /а/, од кои /и/ е висок вокал, а /а/ е низок вокал.

И психолингвистикта се интересира за културата и комуникацијата и во таа смисла има допирни точки со антрополошката лингвистика. Пречките во разбирањето се објаснуваат и поради различната култура на говорителите (во оваа смисла да се потсетиме и на лингвистичкиот релативизам на Хумболт). На пример, еден странец кој комуницира во Велика Британија, мора да биде запознаен со изразите на учтивост во таа земја за да не биде сфатен погрешно, како непристоен.

СОЦИОЛИНГВИСТИКА

Социолингвистиката се развива во текот на шеесетите години на 20 век. Нејзин предмет на изучување е релацијата јазик – општество.

Почетоците на социолингвистиката како наука се јавуваат во САД. Тука веќе имало оформена антрополошка лингвистичка традиција и психолингвистичка традиција. Специфично е и тоа што во американската лингвистика се внесува социјалниот фактор и во дијалектолошките истражувања. В. Лабов го воведува терминот „урбана дијалектологија“, кога го истаржува јазичниот израз на црнечкото население во Њујорк, градот со социјално издиференцирано население.

Во Европа, Прашката лингвистичка школа уште во дваесеттите и триесеттите години од 20 век била заинтересирана за оваа проблематика. Во француската лингвистичка традиција за социолингвистичката проблематика бил заинтересиран Ф. Де Сосир, во британската лингвистика Фирт и Малиновски, во Србија – М. Радовановиќ.

Јазикот со кој се служи една заедница не е хомоген. Тој се раслојува. За социолингвистиката е битно не територијалното раслојување на јазикот на дијалекти, туку социјалното – на социолекти. Социолект е на пр. жаргонот на младите, јазикот на одредени професионални групи, на криминалните групи, воопшто специфичниот јазичен идиом на некоја социјална група.

Постојат билингвални и полилингвални средини. Тука се истражува под кои услови се употребуваат различните јзици.

Во социолингвистиката се употребува терминот јазична заедница, како назив за социјална средина која ја обединува еден ист јазичен тип. Најшироко сфатена, јазичната заедница се дефинира во национални рамки, но може да се дефинира и во посуптилни рамки.

Социолингвистиката се занимава и со прашањата за јазичната стандардизација, јазичната политика и јазичните вкрстувања. Во врска со јазичната политика и планирање, можеме да го дефинираме поимот јазичен статус. Во теоријата на јазична политика и планирање, под поимот јазичен статус се подразбира перципираната релативна вредност на еден јазик која што е во врска со социјалната полезност на тој јазик. Социјалната полезност,

вредност на јазикот, опфаќа два моменти: т.н. пазарна вредност на јазикот, како средство за комуникација во средината и низа субјективни карактеристики кои се во врска со општествената јазична култура (Ricento 2006: 5). Ваквото поимање на јазичниот статус ја открива реалната улога што ја има јазикот во една говорна заедница или држава. Теоретичарите од оваа област нагласуваат дека статусот на јазикот не зависи исклучиво и неопходно од легалниот статус што јазикот го добива од државата преку извршните, законодавните и правните рамки. Тоа е неопходниот минимум. Централните елементи во градењето на јазичниот статус бараат повеќе од законска одлука: тие се главно вонлингвистички и на некој начин супра-легални. Тука влегуваат естетски, психолошки, идеолошки фактори. Што се однесува до идеологијата како фактор во достигнувањето на јазичниот статус, во повеќејазичните средини, јазичното планирање во доменот на еден јазик има реперкусии врз статусот на другите јазици и етнолингвистички групи. Тоа влијае на односите на моќ меѓу различните јазични, социополитички и економски групи.

Во социоллингвистички рамки може да се внесе и терминот компетенција на употреба (покрај веќе познатиот компетенција на систем, под кој се подразбира несвесното знаење за јазичниот систем на кој се зборува). Под овој термин се подразбира знаењето какво јазично однесување да се употреби во која прилика (на пример, кој функционален стил на стандардниот јазик да се употреби во која ситуација). Компетенцијата треба да ги опфати и паралингвистичките средства: гестови, мимики, интонација. На пример, две момчиња гледаат две девојки и едното вели: „Да им се придружине?“ – проследено со поглед и со одредена интонација.

Во рамките на социоллингвистиката се обработувале и теми кои денес се обработуваат во една посебна лингвистичка дисциплина – прагматика.

Социоллингвистиката се заинтересирала и за јазичниот текст – дискурс и од овој интерес се раѓа посебната лингвистичка дисциплина текст-лингвистика, која се стреми да ги опише структурните карактеристики на различни типови дискурси (секојдневна комуникација, поетски текст, научно излагање, проза).

Може да се постави прашањето каде најмногу во јазикот се отсликуваат социјалните феномени? Што е тоа што ги одликува социолектите? Обично се смета дека тоа е на прво

место лексиката (зборовниот фонд), а потоа и фонологијата. Зачетникот на урбаната дијалектологија, Лабов, утврдил дека во Њујорк, во половината на 20 век, средната класа се одликувала и со фонолошки специфичности.

Централна тема во социолингвистиката се варијациите во еден јазик, условени од социјалната издиференцираност. Се следат и општествените промени што влијаат на јазичните промени.

КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА

Когнитивната лингвистика се јавува како реакција на генеративниот, формален пристап во изучувањето на јазикот, во кој семантиката беше маргинализирана, а граматиката се сметаше како автономен алгоритмичен збир на единици. Се јавува во седумдесеттите и осумдесеттите години на 20 век. Клучни автори кои ја одбележуваат и втемелуваат когнитивната лингвистика како теориски правец се Лангекер (*Foundations of Cognitive Grammar* – Ronald Langacker, 1987), Лејкоф (*Women, Fire and Dangerous Things* – George Lakoff, 1987) и Џонсон (*Metaphors We Live By* – George Lakoff and Marc Johnson, 1980).

Во когнитивната лингвистика семантиката и синтаксата се сметаат за заемно поврзани домени од јазикот. Лексичките значења, лексиката ја определува синтаксатаа (сп. Полска школа на семантичка синтакса – С. Каролак, З. Тополињска, М. Гроховски <http://eprints.ugd.edu.mk/3321/>).

Во когнитивната лингвистика јазикот се гледа како дел од човековиот когнитивен систем и се проучува во врска со перцепцијата, мислењето и разбирањето. Јазичните структури се разгледуваат како одраз на човековите когнитивни структури (концептуални структури).

Човековиот ум има способност појавите да ги категоризира. Јазичните категории се во врска со оваа способност на човековиот ум. Изборот на граматичка конструкција е одраз

на спецификите на поимањето на светот (сп. граматичките категории во некои индијански јазици vs граматичките категории во индоевропските јазици). Когнитивната лингвистика го истакнува значењето како одраз на поимањето и искуството за вонјазичниот свет. Според когнитивната лингвистика, јазикот е ризница на знаења за светот, структуриран систем на значенски категории. Процесите на категоризација ги истражувала Елеанор Рош (Eleanor Rosch) во седумдесеттите години на минатиот век. Таа зборува за прототипен член на категоријата (перцептивно, искусствено најистакнат член на категоријата) околу кој, како концентрични кругови гравитираат другите, во помала мера истакнати членови. Пр. глаголските форми *чита, оди, спие* се прототипни глаголи, додека помалку од нив, својства на глаголот поседуваат формите *одење* (именка), *читајќи* (прилог), *скинат* – (придавка).

Во когнитивната лингвистика се разгледува и прашањето за полисемијата. Се нагласува улогата на метафората (која се разбира како одлика на когнитивните процеси) во формирањето на полисемијата на лексемите. Пр. *фати топка, ги фати на спиење, го фати дремка, го фатија крадецот. Гледам како детето си игра надвор. Гледам дека тоа не го разбираш.* Се зборува за ориентациски метафори. На пр. *Good is up. Bad is down* (имаат основа во нашето животно искуство – здрав човек vs болен, мртов човек; свежо цвеќе vs овенато цвеќе). Пр. *Падна во депресија. Ми падна расположението. Спишти поглед* (од страв, срам). *Скока од радост. Ми подига расположение. Ќе полета од среќа.* Метафората, како когнитивен процес, можеме да ја согледаме и при образувањето на фразеолошки изрази (<http://eprints.ugd.edu.mk/17460/> , <http://eprints.ugd.edu.mk/16484/> , <http://eprints.ugd.edu.mk/16485/>).

Се смета дека во јазикот не треба да се разликува лексичко од граматичко значење, туку само значења кои може да се изразуваат со лексички или граматички средства. Јазиците меѓу себе се разликуваат според тоа кои значења ги изразуваат со лексички, а кои се граматички средства. На пример, во македонскиот јазик, категоријата (значењето) прекажаност / евиденцијалност се изразува со граматичко средство – формите за минато неопределено време: *Претставата била убава.* Во други словенски јазици, прекажаноста се изразува со лексички средства: *Rzekomo... (велат), Кажу да...* Категоријата определеност во македонскиот јазик се изразува со морфолошки средства, што не е случај на пример со српскиот јазик, рускиот, полскиот.

Литература

1. Ivić, M. (1990). Pravci u lingvistici. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
2. Lakoff, J. and M. Johnson. (1980). Metaphors we live by. Chicago and London: The University of Chicago Press.
3. Škiljan, D. (1985). Pogled u lingvistiku. Zagreb: Školska knjiga.